НЕГОВОТО ТВОРЧЕСТВО

мо чудесен разказ за живота на българите под турско робство, но и откровение на една чудодейна душа, която ми откри „тайната", че може да се пише така хубаво.

Според мен най-голямото достойнство на Вазовия роман „Под игото" е неговото патриотично и борческо звучене неговият граждански патос. Вазов е успял да докосне такива струни във всяко българско сърце, че то да се развълнува от безпримерния героизъм и саможертва на всички борци за народна свобода. Той не само ни вълнува, но ни и кара да се замислим над много въпроси от живота и съдбата на нашия народ. Силата на Вазов се състои в това, че е разработил един много важен въпрос и чрез темата, идеята и сюжета на романа си е успял да направи с помощта на художественото слово това, което години наред преди него другите наши патриоти и борци, просветители и радетели за българщината не са могли да постигнат. Разбира се, романът има още много достойнства. Той е изграден така, че представлява едно цялостно и монолитно художествено произведение, което се чете леко и увлекателно. Особено голям успех са характерите на главните герои, като започнем от Огнянов и Рада и се свърши със Стефчов и Мунчо. Всички те са правдиви и убедителни, очертани плътно чрез мисли и дела, макар и не винаги достатъчно мотивирани. Нарисуваните природни картини са тъй поетични, че всеки българин се вълнува, когато ги чете, а душевният живот на героите, психологически ситуации, мисли и чувства са разгърнати с мярка. И макар че от всяка страница, от всеки образ, от всеки пейзаж, от всяка картина на народния живот да лъха романтичното начало и при водене на действието да проличава романтичният метод на Юго, Вазовият реализъм не е пострадал и може да се каже, че тъкмо това романтично начало и тази романтична окраска придават сила на онази поетична атмосфера, с която ние още от деца живеем и ще живеем, уверен съм, до гроб. Колкото до недостатъците, мисля, че не заслужава и да се говори.

Безспорно, най-сполучливите образи (правдиви и убедителни) са Бойчо Огнянов и Рада Госпожина. Ще попитате: — Защо? Ако се заема да доказвам с логиката на литературния критик, убеден съм, че ще ви убедя в това, но не е нужно. Аз слушам гласа на сърцето си. А гласът на сърцето ми казва, че това е така. Още като дете, когато прочетох за пръв път романа, сърцето ми приемаше образите на Огнянов и Рада като любими и мили. А щом сърцето ми ги приемаше като любими и мили, то те непременно са живи — правдиви и убедителни, иначе то не би ги обикнало, защото сърцето никога не се лъже в преценката си за хора при среща и разговор, каквато тогава аз водех с тях при четенето на романа. Сполучливи са (правдиви и убедителни) и чорбаджи Марко, и кака Гинка, и Бориимечката, и Соколов, и Стефчов, и всички други второстепенни герои, които — кой повече, кой по-малко — са предадени чрез своето участие в борбата. Струва ми се обаче, че само Кандов е единственият несполучлив герой на Вазов — не защото той го рисува с ирония и подигравка, не заради Вазовото неприемане на социализма, а защото Кандов художествено е замислен неправилно: той е тезисен и схематичен герой, създаден от автора изкуствено като носител на негова идея, а не е плод на неговото наблюдение, не е извлечен от живота, а е включен в романа умозрително, за да може авторът да му се противопостави.

Трудно е да се отговори на този въпрос — кои моменти от романа са най-изразителни и вълнуващи, най-ярко изразяващи художествената сила на Вазовия талант, защото тези моменти не са един и два, а много — едва ли не на всяка страница. Все пак, най-добре, с рядка и изключителна сила на Вазовия талант, са предадени: убийството на двамата турци във воденицата, изпитът в училището, запознаването и любовта на Огнянов и Рада, тлаката в Алтъново и открадването на Стайка от Иван Боримечката, после въстанието и особено главата „Батареята на Зли дол". Тук има не само точност в описанието, не само конкретност в историческите обстоятелства, не само вярно доловени моменти от живота на народа и задълбочен психологически анализ, но и богато въображение на един голям автор.

Романът „Под игото" е най-хубавото белетристично произведение на Вазов наред с най-хубавото му поетично произведение — „Епопея на забравените".

ИВАН МАРТИНОВ

родни исторически герои от Възраждането и борбите за освобождение на поробена България, внушително възсъздадени в най-драматични или епични действия и с най-непосредствен, спонтанен лирико-епичен език и музикален стих, ако и да не са „естетически" съвършени. Нравственият идеализъм и героизъм на историческите лица, изобщо, устремът на народа ни да въстане и се освободи от петвековно робство чрез всички усилия и кървави жертви е възсъздаден с такъв поетичен пламък и щастливи художествени реалистични образи, че ти ги приемаш завинаги в сърцето си за пример и идеал, опознаваш и обикваш своя народ, ставаш горд, вдъхновен и преизпълнен от неговия възрожденски революционен устрем към свободен, човешки, щастлив живот. И ти вече не можеш да ги „забравиш", те ти стават твоя най-дълбока вътрешна същност, организират твоя нравствен стил и дават перспектива на развитие на собствените ти сили. Същото това вършат и песните на Ботйов, делата на Левски и др. По „Епопея на забравените" ти разбираш, че нашият народ е проявил такива героични сили на национално съзнание, които създават освобождението и новата му велика история, че

тези сили не могат да търпят друга форма — само най-високата поезия. Те създават дори и таланта на поета и художника, за да ги изрази и съхрани чрез изкуството, в което се възпитават поколенията на тоя народ.

Сега не чета нищо от него — от година-две съм приготвил неговите избрани съчинения (под редакцията на Мих. Арнаудов), за да напиша литературно-критическа студия за творчеството му, но все ми липсва необходимото душевно разположение, за да се отдам на такъв труд, който изисква голяма самовяра и най-голямо съсредоточаване на силите.

Отрицателното отношение на Пенчо Славейков, Боян Пенев и др. към Вазов от едни по-високи естетически и художествени изисквания, по-големи знания, култура, идеали аз съм възприемал безкритично, особено в гимназията, университета в навечерието и през самите войни, когато Вазов прославяше военните победи, а ние, младите, живеехме с революционни настроения, идеи. Затова бързо и неусетно минахме на страната на неговите литературни врагове не само от кръжеца „Мисъл", но и от кръга „Ново време".

Наред с Любен Каравелов и Хр. Ботйов, Иван Вазов е създател на българския литературен и поетичен език, който идващите след него нови поколения писатели и поети (Пенчо Славейков, Яворов, Дебелянов, Лилиев, Багряна и др., а в прозата Елин Пелин, Йордан Йовков и др.) непрекъснато усъвършенствуват, за да бъде приемствуван от поетите на пролетарската революция и социалистическия реализъм и издигнат на по-високо ниво.

В миналото отношението ми към Вазов е било отначало възторжено, а по-сетне безкритично отрицателно под влиянието на обществено-идейната марксическа критика в социалистическия печат и под влиянието на т. н. естетическа критика. Сега отношението ми е критическо, каквото го изисква социалистическият реализъм при преоценката на класическото ни литературно наследство и българското ми сърце, най-напред препълнено, в детските и юношеските години, с милите слова и ту простата, ту героичната музика на неговите песни и поеми.

С поетическото и художествено възсъздаване героичните образи на националното възраждане и революция и с простосърдечните тихи школски песни (наред с „майчините" и народните песни) Иван Вазов откърми у нас народния дух и съзнание на прогресивни българи.

ИВАН МЕШЕКОВ

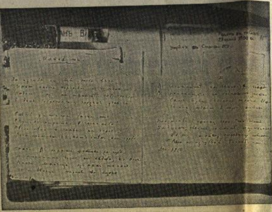

РОМАН, КОЙТО НЕ ОСТАРЯВА

Първият роман, който някога през ученическите ми години, завладя властно и неповторимо юношеската ми страст към книгата, е „Под игото" от Иван Вазов. Коя беше тази магия, която очарова въображението ми? — Неговият реализъм, майсторска трегировка на сюжета, революционната романтика, богатите образи, динамиката на разказа, любовта на героите към родината и борбата им за нейното освобождение. Очарова ме пламенният патриотизъм на тази забележителна книга. През десетилетията на моя живот аз често съм се връщал към този роман, прелиствал съм страниците му, от които лъхат сложни човешки чувства, заживявал съм с идеалите, възторзите и себежертвата на Вазовите герои, защото това е роман, който не остарява, не губи своята свежест във времето, защото това е най-хубавата българска белетристична творба.

Какво прави така близък до нашите чувства и мисли, романът? — Националната освободителна борба на народа и свързаните неразривно с нея обществени проблеми на доосвободителната епоха. В тази борба Вазов рисува правдиво народните маси като демократична сила и източник на революционната стихия — жива, сюблимна сила, която в лицето на прекрасните си герои Бойчо Огнянов, Рада, Соколов, слепеца Колчо и други движи събитията. Грамадно и ярко обгръща диозната фабула плътно живота ни през доосвободителната епоха. Тя рисува сцени из семейния бит на българина (чорбаджи Марко и Хаджи Йорданица), сцени из интимния личен живот (Огнянов, Рада, Соколов, Лалка), въвежда ни в идейните конфликти на две поколения, изнася моменти от обществения бит в тесен приятелски кръг, в кафенето, на представлението, в женския метох, на селската седянка, в заседанията на революционния комитет, в работилницата, където се работи прочутото черешово топче. Романът ни дава и социалните отношения между чорбаджии и наемници, в въстанието, вграждайки в своите рамки цяла галерия от представители на всички обществени слоеве.

Незабравими и пламенни художествени картини в „Под игото" са неочакваното появяване на Бойчо в дома на чорбаджи Марко, изпитът в училището, епизодът със заптиетата, избухването на въстанието, финалът на романа — героичната смърт на Бойчо и Рада.

Романът „Под игото" със своята здрава реалистична традиция е един истински [illegible] на тази славна [illegible] епоха. С тази [illegible] Вазов широко откри [illegible] на нашата литература за [illegible] на световната култура [illegible] общественост.

Спомням си едно мое посещение на прочутата Загребска библиотека през 1956 година. Обхождайки с дни богатите й книжни хранилища, аз полюбопитствувах какво „българско" се съхранява в тях. Когато изтеглих с трепет българската касета [illegible] първата сигнатура, която се изпречи в очите ми, бе романът „Под игото" от Иван Вазов. Аз почувствувах силно вълнение: сред милионите ценни томове книги [illegible] световната писменост, събирани с продължение на векове, [illegible] представител на българската художествена мисъл стоеше „Под игото". Неописуеми са чувствата, които ме обладаха в този момент! Това са преживявания, [illegible] ще помня, докато съм жив.

Вазов е [illegible] художник, който живо свърза творчеството си с живота на народа. И там трябва да търсим вечността на творческото му дело.

САШО НАСТЕВ

жестока и несправедлива присъда, той много се боеше да не направи подобна грешка към тези, които идваха след него. Винаги се е старал да види доброто и в най-слабата работа, за да насърчи автора й.

Вазов е един от малкото може би писатели, който се отнасяше с голяма небрежност към външната страна на своето творчество. Той сякаш пееше като птичките и нищо около създаването на тази песен не го занимаваше.

Пишеше на случайни листчета и обикновени ученически тетрадки. Неговата писмена маса беше най-проста чамова маса с две чекмеджета, където си прибираше нещата. Веднъж напечатана една работа, всички ръкописи и коректури унищожаваше. Едва през последните години проф. Шишманов с мъка бе събрал нещо от тези материали за своите бъдещи студии върху неговото творчество. Докато други писатели разправят с гордост за своите дневници и мемоари, Вазов никога не се е замислил да пише нещо върху самия себе си. От твърде голяма скромност или може би самоувереност той е оставил своите творения, единствени да рисуват неговата велика личност.

Е. КОНСУЛОВА—ВАЗОВА

ВСЯКОГА И ВСЕКИМУ ПОМАГАШЕ

С Иван Вазов лично не съм се познавал, но съм имал случай да го виждам често из улиците на София. Според моите младежки наблюдения — отнася се до годините 1911—1916 — Вазов, макар и свикнал на чуждите погледи, като че ли предпочиташе да мине незабелязан от минувачите, като обикновен човек. Чуждото внимание в подобни случаи като че ли вътрешно го дразнеше.

През казания период Вазов имаше обичай след обед да прави разходки до Лозенец. На отиване или връщане той понякога се отбиваше за почивка в кръчмата „Калофер" на братя Дамян и Панайот Диманкови; той сядаше край една кръгла масичка, на която имаше някакво питие. Кръчмата се намираше на пресечката на улиците „Граф Игнатиев" и „Любен Каравелов", на втория десен ъгъл в посока към реката. Зданието, в което се помещаваше кръчмата, днес не съществува — то изгоря до основи на 30 март 1944 г. Появата на Вазов в нашия квартал извикваше жив интерес — ние, учениците, наблюдавахме поета отдалеч, доколкото, разбира се, това бе възможно. За съжаление повече подробности около тия Вазови посещения не мога да дам — собствениците на кръчмата са покойници, а техните наследници не знаят нищо.

Веднъж видях Иван Вазов да се движи по ул. „Раковски", в посока към Военния клуб, с проф. д-р Ив. Д. Шишманов. Направи ми впечатление разликата между ръста на поета и този на професора.

Според сведения на запасния генерал Петко Цъклев преди войните Иван Вазов е посещавал редовно Военния клуб, обикновено между $4^1/_2$—5 часа след обед. При хубаво време той е сядал на терасата пред клуба и прекарвал времето в разговор с познати офицери.

Майка ми се е познавала с Ив. Вазов. По нейни спомени поетът живо се заинтересувал от успехите на зараждащото се у нас театрално дело; в по-тесен допир с артистите той е влязъл, когато трупата подготвяла поставянето на драмата му „Хъшове". Вазов редовно посещавал репетициите, внимателно следял играта на артистите, вежливо посочвал грешките и изказвал мнение, как да се постъпи в даден случай. Особено впечатление правело на артистите, че поетът не бил се освободил напълно от влиянието на родния си сопотски говор, особено при образуване формата за бъдеще време („ти жъ го направиш добре"). Напротив, що се отнасяло до артистите, той е държал и следел за правилното литературно произношение, разбира се, в зависимост от ролята.

Вазов е бил еднакво внимателен към всички артисти, избягвал е с тях всякаква интимност — разговорите се отнасяли до общи въпроси или във връзка с поставянето на негова пиеса.

Вазов е бил много чувствителен — най-малката нетактичност от страна на артистите е извиквала у него скрито недоволство. В това отношение е характерен следният случай.

Понеже ценял таланта на майка ми като артистка, Вазов пожелал да й поднесе в дар няколко тома от съчиненията си със съответно посвещение. Майка ми („поради неопитност и свенливост на младостта") не поканила поета в дома, както подобавало, а казала, че най-удобно би било да се оставят книгите на портиера на „Славянска беседа". Тя веднага схванала, че Вазов се обидил, но било вече късно. И действително, поетът изпълнил обещанието си, но наполовина: книгите били предадени на портиера, но без обещаното посвещение (трите тома „Повести и разкази" и двата тома „Драски и шарки"). Това е било през 1895 година. От тия книги до 10 януари 1944 г. се пазеха в частната ми библиотека вторият том от „Повести и разкази" и вторият том от „Драски и шарки". Разбира се, тия книги без Вазов автограф нямаха никаква стойност освен като семеен спомен.

Мария Симова, дългогодишна народна учителка, сега в пенсия, ми праща следното писмо — спомен за народния поет, което привеждам изцяло:

„Приятно ми е да пиша и тебе и ти бъда полезна с нещо. Това върша с най-голямо удоволствие при спомена за този, който в миналото — през моето ученичество, — е въздействувал на душата ми да обикна поезията; да си спомням за този мой покровител и благодетел, който в ония тежки времена за бедните и беззащитните — защитата и подкрепата на добри и милостиви хора бе най-ценното. Аз съм му безкрайно признателна. Ето какво си спомням.

През 1886 година бях дете във второ отделение, когато по една случайност семейството ми се запозна с поета. Ние изнемогвахме под тежестта на живота и той протегна ръка като наш покровител. Идваше често. Виждам го и сега пред очите си: висок, строен, млад и жизнерадостен. Живеехме наблизо до неговата къща срещу градската градина в гр. Пловдив. Обичаше ме като свое дете, занимаваше ме със своите кратки стихчета и искаше да ги заучавам. Аз му ги декламирах. Спомням си и сега някои от тях:

— Ах, звездице, вечернице,
Що ми идеш днес сама?
Де са твоите сестрици,
Останаха ли у дома?

— Идат, идат, мило дете,
подир мене с бързина:
аз отварям път отпреде,
те ми дават светлина.

— Месец, месец, месечинко,
шеташ в ясното небе
и лелееш хубавинко
и ни светиш ти нощем.

— Слънце ясно, дружелюбно,
ти ни даваш светлина:
кому, слънце, не си нужно,
кой не иска топлина?

— Дядо господ ме постави
да огрявам целий свят
. . . .
. . . .

другите два стиха забравени. Също и други стихове. Обаче въздействието, което заседна от тях в сърцето ми, и днес живее. Живее и споменът за онзи голям и велик българин, който с перото си е възпял и красивата родина, и нейните бури и беди. Той обичаше народа, бродеше навред и всякога и всекиму помагаше и със средства, и с думи.

Спомням си, че той отгледа при себе си едно селянче, избягало от Батак, изучи го и после то стана офицер. По негово описание Вазов е написал стихотворението „От Батак съм, чичо . . ."

В заключение — в онова далечно минало, когато държавицата България се устройваше и формираше, частната инициатива и подкрепа на благородни и ученолюбиви хора, между които Вазов държи едно предно място, бе най-ценното за бедния народ. Поетът Вазов е баща, покровител и благодетел на много бедни ученици, жадни за наука и изкуства. Смирено се прекланям пред светлата му памет".

Владимир Илиев, дългогодишен учител, ми съобщава следното:

„През време на учителствуването ми в българското класно училище в Цариград — Пера през 1907—1910 година — Николай Димитров, домакин на българската болница „Евлоги Георгиев" в същия град, баща на партизанката Лиляна Димитрова и добър мой приятел, ми разказа следния епизод за Иван Вазов:

„Преди хуриета (1908 г.) Иван Вазов бе гост на брата си д-р Вазов, лекар в болницата „Евлоги Георгиев". Случи ми се веднъж да присъствувам заедно с поета, д-р Вазов и още двама приятели на оперно представление в градския театър, давано от една пътуваща френска трупа. Насядахме всички на един ред. Иван Вазов избра за себе си крайното кресло до пътеката. Започна първото действие на операта „Кавалерия Рустикана". Всички гледахме съсредоточено на сцената, възхищавахме се от великолепното пеене на артистите и следяхме със сладостно чувство великолепната им игра. Бяхме в чудно хубаво настроение, обаче последното бе нарушено в момента след завършване на действието, когато погледнахме към креслото на поета и забелязахме, че го няма там. Излязохме да го потърсим из театъра, но за наша изненада не го намерихме. Д-рът беше неспокоен, а ние смутени. Качихме се на файтон и потеглихме за болницата, всички насочихме поглед към прозореца на стаята, където бе отседнал Иван Вазов и забелязахме, че вътре е светло. Успокоени, ние се запътихме към стаята. Д-рът почука на вратата, но никой не се обади. Отворихме вратата, без да получим позволение и видяхме Вазова, седнал до работната си маса, обърнат гърбом към нас и спокойно пишещ нещо. Поздравихме го с „добър вечер", но той не се обърна към нас, нито ни отговори на поздрава. Разбрахме, *че не бива да го безпокоим и се дръпнахме назад в коридора, затваряйки безшумно вратата. Докторът ни погледна и полуусмихнат каза: „Моят брат нещо са го прихванали"*. Обяснихме си случая с това, че Иван Вазов през време на представлението е изпаднал в поетично вдъхновение и без да ни се обади, избързал да си отиде в квартирата, за да даде израз на хрумналата в главата му мисъл. Разотидохме се, без да мога да узная и след това какво собствено е написал тази вечер именитият поет".

РОМЕО ЧОЛАКОВ

СПОМЕНИ ЗА ЧОВЕКА И ПОЕТА

ВАЗОВ ВСЕЛИ У НАС НАРОДНИЯ ДУХ И СЪЗНАНИЕ

Още в отделенията пеехме „Пролет мила, животворна", „Тих бял Дунав се вълнува" и други Вазови песни, без да свързваме славата им с името на поета. Първото стихотворение на Вазов, което съзнавах, че ме увлича със строгата си мисъл и музикален стих, когато бях в IV кл. в Търново, бе „Линее нашто поколение".

„Под игото" прочетох, когато бях в IV кл., с такова увлечение, че завинаги запомних героите и събитията му, без да го чета втори път.

„Епопея на забравените" ценя най-много, защото много пъти съм се зачитал в тия поеми и винаги техният дълбок патос ме е завладявал със своята сърдечност, свежест, с героичните образи на милите за всеки българин на-

ВАЗОВ ВЪВ ВСЕКИДНЕВИЕТО СИ

Иван Вазов беше приятел на баща ми, Георги Н. Консулов, така че го познавам още от дете. Обаче по-близко го опознах, когато влязох в семейството му като съпруга на брат му Борис Вазов.

Още при пръв поглед Ив. Вазов правеше впечатление със своята висока стройна фигура, красиво изразително лице, открит поглед и сдържани движения, говор, усмивка.

Понеже нашите отношения са били чисто родински, в тях няма нищо особено за отбелязване.

Най-ясен ми е образът на Вазов по време на войните — Балканската, Междусъюзническата и Първата световна — когато той много страдаше, изживявайки дълбоко всички нещастия на народа ни. Това е ясно отразено в неговите творения от тази епоха.

Всички в семейството на Ив. Вазов се отнасяха със съшинско благоговение към него и неговата работа. Той винаги беше окръжен от техните най-нежни грижи и внимание. Когато работеше в своя кабинет на горния етаж на дома си, долу, дето бяха стаите на майка му и дето семейството се събираше, се пазеше ревниво тишина.

В семейството владееше старият патриархален ред. На обяд или вечеря всички, които живееха заедно с него — майка му и един от братята, Никола — как то и дошлите на гости други членове на семейството, се събираха на трапезата, но не се започваше, докато не седнеше и той. През по-първите години, когато беше материално притеснен, в домакинството му помагаха и братята, най-вече Никола, който живееше при него.

В личния живот на Вазова никой от близките му не се бъркаше. За женитбата и развода му с Атина Болярска почти не се споменуваше в къщи — то беше нещо като че ли отдавна минало и забравено. На връзките му с Евгения Марс се гледаше от близките му снизходително, но без симпатии. Това личеше в държането им, макар че в своята дълбока коректност, никой не говореше за това.

В семейния си кръг Вазов беше много сърдечен и словоохотлив. Обичаше да се шегува, да се закача с братята. Забелязвах в това отношение голяма разлика у него, когато биваше с чужди хора, дето ставаше мълчалив, равнодушен и скоро намираше предлог да напусне обществото.

Никак не обичаше да позира за портрет или бюст. Много пъти съм го молила да ми подари няколко сеанса, но все нещо се случваше да му попречи да дойде в обещания час. От него имам само един портрет (глава) и една малка скица на цяла фигура (седнал в дълъг сгъваем стол, с книга в ръка), рисувана вън, под дърветата в Костенец, през лятото 1917, когато ни гостува 2—3 седмици. Само така, когато едва чувствува, че позира, можеше да се работи нещо от него. През последно време ми беше позволил да ходя при него в кабинета му и да го рисувам, както си работи. Направих няколко акварелни скици от него и неговата обстановка. За голямо съжаление целият този албум изчезна безследно заедно с багажа ми, който ми откраднаха при едно пътуване в Унгария.

Много обичаше децата. Те го докарваха в умиление. Когато гостуваше у нас, много обичаше да се занимава с децата ни (тогава на 10, 8 и 6 години). Най-малката наричаше „лужковче" (охлювче) и много се забавляваше с нейния още несъвършен детски изговор. Всяка вечер, преди да си отидат да спят, трябваше да му изпеят всички песнички, които знаеха.

Отпосле, в София, уреждахме така наречените „Вазови вечери", изнасяни от децата на братя и сестри — ту у един, ту у друг от тях. Декламираха изключително негови работи и това много го трогваше. По-големичките свиреха, пееха и той с удоволствие ги слушаше и насърчаваше.

Вазов много се измъчваше от отношението на хората около „Мисъл" към него. — „Какво искат от мен? — чувала съм го да казва. — Това съм аз, друг не мога да бъда". Никога обаче не го чух да каже груба дума по адрес на тези хора. Отнасяше се снизходително.

С особени симпатии се отнасяше Вазов към начеващи писатели. Чувала съм от съпруга си да разправя разказаното му от Ив. Вазов как едно време, когато написал „Грамада", Петко Славейков му казал: „Това са последни искри на един угасващ талант". Това така силно потресло младия поет, че спомняйки си тази

СЦЕНА ОТ „СЛУЖБОГОНЦИ"